

Het echtpaar Kafebaum-Schubert

ISRAEL KAFEBaum (1896-1942) EN TONI SCHUBERT (1899-1942)

*Peter Jan Knegtman*s

Toni Schubert behoorde tot het grote gezin van Moses Schubert en Schifra Felder dat op de vlucht voor de nazi's in mei 1933 voor een goed deel een toevluchtsoord vond in het nabij Maastricht gelegen dorp Amby. Haar moeder Schifra Felder kwam uit Boligród of Baligród in Galicië in het toenmalige Oostenrijk-Hongarije. Vader Moses Schubert kwam eveneens uit Galicië, uit het stadje Dorozów. Hier kwamen ook vier van hun vijf dochters en de twee zoons ter wereld.¹ Toni werd er op 20 april 1899 geboren. Het gezin verhuisde nog vóór de Eerste Wereldoorlog, in 1912, naar de stad Hamborn bij Duisburg. Hier had Moses Schubert een koosjere slagerij en was hij slachter van de Joodse gemeente.² Toni, het vierde kind in het gezin, was ten tijde van deze verhuizing een meisje van dertien jaar.

Door zijn huwelijk zou het leven van Israel Kafebaum, Kaffe(e)baum of Käfebaum, sterk met dat van de familie Schubert verweven raken. Kafebaum werd op 30 januari 1896 geboren in Warschau. Hij was de zoon van Chaim Lejba Kafebaum, van beroep schrijver (van de Joodse gemeente misschien of klerk op een kantoor?), en diens uit Londen afkomstige vrouw Gena Silbertrest. Waar Israel, roepnaam Theo, opgroeide, is niet bekend. Wel is bekend dat hij uit Stallupönen in Oost-Pruisen kwam,³ toen hij zich in 1920 in Hamborn bij Duisburg vestigde. Bij zijn inschrijving gaf hij als beroep 'draaijer' op.⁴

Kafebaum was een van de vele zogeheten 'Ostjuden' die in en kort na de Eerste Wereldoorlog naar Duitsland trokken. Deze migratie was op gang gekomen nadat Duitsland in 1915 een deel van Rusland had bezet dat nu Polen is. Hier werden Joodse arbeiders gerekruteerd die de arbeidsplaatsen moesten innemen van voor militaire dienst opgeroepen Duitse arbeiders. Na afloop van de oorlog kreeg deze stroom een nieuwe impuls door de vele pogroms in de nieuwe republiek Polen, de Oekraïne en de Sovjet-Unie.⁵

Het lijkt erop dat Kafebaum in Hamborn bij de familie Schubert in de kost was. In elk geval woonde hij op hun adres ten tijde van zijn huwelijk in 1924 met een van de dochters des huizes, Toni. Hun huwelijk zou kinderloos blijven. Bij zijn trouwen was

---

¹ Het aantal dochters is niet precies duidelijk. Günter von Roden en Rita Vogedes noemen er zes in hun □Namenliste Duisburger Juden (ca. 1900-1945)□, maar de door hen genoemde Charlotte en Scheindel zijn één en dezelfde persoon. Bij Scheindel geven zij een geboortedatum in 1896 op, dus wellicht werd op die dag een andere dochter geboren, wier naam per ongeluk is weggefallen. Zie: Günter von Roden i.s.m. Rita Vogedes, *Gesichte der Duisburger Juden* (Duisburg 1986) 2 dln, 1298.

² Von Roden, *Gesichte der Duisburger Juden* a.w., 544.

³ Nu Nesterow in Rusland.

⁴ Deze gegevens over Kafebaum werden mij meegedeeld in een mail van het Stadtarchiv Duisburg van 10 mei 2019, en uit een meegezonden scan van zijn huwelijksakte.

⁵ Von Roden, *Gesichte* a.w., 105, 381-385.

Kafebaum nog draaier, later werd hij koopman. Waarom het stel in 1932 verhuisde naar het stadje Baesweiler vlakbij de Nederlandse grens bij Kerkrade, is niet duidelijk. Hun verblijf hier duurde in elk geval niet lang. Al heel kort nadat Adolf Hitler in het begin van 1933 tot rijkskanselier was benoemd, werden Joden op straat gemolesteerd en geïntimideerd. Dit werd nog erger toen op 1 april voor het hele land een Jodenboycot werd afgekondigd. Wekenlang stonden er SA-mannen voor winkels en warenhuizen met borden waarop teksten vielen te lezen als 'Dies ist ein jüdisches Geschäft' en 'Wer bei Juden kauft, is ein Verrater'. Kopers werden geïntimideerd en de Joodse pers concludeerde al spoedig dat Joden tot emigratie werden gedwongen.⁶

De vader van Toni Kafebaum aarzelde niet lang. Hij verliet Duisburg en vond een toevluchtoord in Amby, waar hij zich op 8 mei 1933 vestigde, twee dagen later gevolgd door zijn zoon Jakob. Twee weken later kwamen ook Toni's moeder Schifra Schubert, Toni zelf, haar man, en haar zuster Charlotte Schubert met echtgenoot Isaak Kaczor en dochtertje Toni Freilich naar Amby, en kort hierna Toni's zuster Adela Schubert. Zij allen betrokken een leegstaande nieuwe woning aan Hoofdstraat 3 (nu Ambyerstraat-Zuid 3 in Maastricht). Ook Toni's zuster Lea Horschowski en haar man vluchtten naar Amby.

De vraag hoe zij het hoofd boven water moesten houden, drong zich misschien niet meteen op. Moses Schubert had een pensioen van de Joodse gemeente in Hamborn. En volgens burgemeester Hermens van Amby beschikten ook de Kafebaums over eigen middelen.⁷ Veel dringender was op korte termijn de kwestie van hun verblijfsvergunning. Een brief van de procureur-generaal van het gerechtshof in 's-Hertogenbosch aan de burgemeesters in Noord-Brabant en Limburg maakt duidelijk dat als algemene regel voor de vluchtelingen gold dat zij zich 'niet hier te lande zouden vestigen'. Wanneer zij onvoldoende middelen van bestaan hadden of geen geldige papieren, zouden zij worden geweerd. Bovendien was het niet de bedoeling dat zij in Nederland werk zouden verrichten of handel dreven, want de werkloosheid was al groot genoeg.⁸ Alom werd daarom druk op hen uitgeoefend Nederland zo spoedig mogelijk te verlaten.

Duitse vluchtelingen hadden geen visum nodig, maar Poolse en staatloze Joodse vluchtelingen wel.⁹ De Schuberts en de Kafebaums hadden in de loop van de tijd hun Poolse nationaliteit verloren en waren dus staatloos. Theo en Toni Kafebaum was daarom door de burgemeester in de zomer van 1934 aangezegd dat zij op 1 oktober Amby moesten hebben

---

⁶ Ibidem, 793 en 804.

⁷ Nationaal Archief: archief van de Rijksvreemdelingendienst (RVD) en taakvoorgangers van het Ministerie van Justitie, 1918-1945 (1981) toegangsnummer 2.09.45, inv. nr. 1354: burgemeester van Amby aan de inspecteur der Koninklijke Marechaussee, 21 augustus 1933.

⁸ Historisch Centrum Limburg: archief Gemeentebestuur van Amby I, toegangsnummer 20.204A, inv. nr. 550: procureur-generaal gerechtshof 's-Hertogenbosch aan de burgemeesters in Noord-Brabant en Limburg, 24 mei 1933.

⁹ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel I: *Voorspel* (Den Haag 1969), 495-496.

verlaten, maar hij stond hun toe voorlopig te blijven.¹⁰ De drang tot vertrek verdween echter toen beek dat deze richtlijnen niet werd gehandhaafd.

De richtlijn dat de vluchtelingen in Nederland geen werk mochten verrichten of handel drijven, werd evenmin nageleefd. Al voordat dit in het voorjaar van 1934 officieel beleid werd,¹¹ dreven de meesten van hen al handel. Sommigen hadden zich hiertoe ingeschreven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel.

Doordat Kafebaum zich niet in het handelsregister inschreef, is niet bekend hoe hij in zijn levensonderhoud en dat van zijn vrouw voorzag. Opmerkelijk is dat het gezin samen met Isaak Kaczor, Charlotte Kaczor-Schubert en haar dochter Toni in januari 1937 naar Eindhoven trok. Was de concurrentie van de vele vluchtelingen in Amby, Maastricht en Heer te groot? Of zag zwager Jakob Schubert, die al eerder naar Eindhoven was vertrokken, hier mogelijkheden? In elk geval stichtten de zwagers Kafebaum en Schubert (die in Hamborn eerst bij zijn vader in de winkel had gestaan en later verkoper was geworden in een schoenenzaak) er een kleermakerij. Later werd de zaak uitgebreid met een winkel in manufacturen en dames- en herenmodeartikelen en nadat Schubert in 1938 was uitgetreden, werd het een handel in stoffen, broeken, werkmanskleding, dames- en herenmode en op maat gemaakte dameskleding. De zaak werd door Kafebaum opgeheven op 6 september 1939, de dag waarop het gezin terugverhuisde naar Amby.¹²

Heel slecht kan de zaak niet hebben gelopen. Of misschien moet worden vastgesteld dat de Kafebaums hun belasting keurig betaalden. Want toen zij in 1939 een vreemdelingenpas aanvroegen, zag de inspecteur der directe belastingen in Eindhoven geen aanleiding bezwaar aan te tekenen tegen het verstrekken van zo'n pas. De pas werd hen verleend met een geldigheid van een half jaar voor bezoeken aan België en Engeland.¹³ Onbekend is of zij hiervan gebruik hebben gemaakt.

In de ruim tweeënhalf jaar dat Theo en Toni Kafebaum in Eindhoven woonden, hadden zij er niet minder dan vier adressen: eerst Woenselsestraat 222, twee maanden later Kruisstraat 34, waar zij maar drie weken bleven, toen naar de overkant, naar Kruisstraat 37. Hier bleven zij een jaar, waarna zij verkasten naar de Sint-Lambertusstraat 14. Tot slot woonden zij zelfs nog een paar dagen op een vijfde adres, Nassaustraat 2, voordat zij naar Amby terugkeerden en daar bij de Kaczors introkken in een ruime woning aan Hoofdstraat

---

¹⁰ HCL: archief Gemeentebestuur van Amby I, inv. nr. 551: Lijst van vreemdelingen die op 1-10-1934 Amby moeten hebben verlaten.

¹¹ HCL: archief van het Kabinet der commissaris van de Koningin in Limburg, 1914-1944 toegangsnummer 04.05, inv. nr. 1194: minister van Justitie aan de procureurs-generaal, 30 mei 1934.

¹² Deze gegevens zijn afkomstig uit het handelsregister van de Kamer van Koophandel in Eindhoven. Brabants Historisch Informatie Centrum: archief Kamer van Koophandel voor Zuidoost-Brabant in Eindhoven, Handelsregister, toegangsnummer 1192a, inv. nr. 9886.

¹³ NA: archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken: A-dossiers, 1815-1940 toegangsnummer 2.0503, inv. nr. 1238: burgemeester van Eindhoven aan commissaris der Koningin van Noord-Brabant, 27 maart 1939; minister van Buitenlandse Zaken aan commissaris der Koningin van Noord-Brabant, 22 mei 1939.

68 (nu Ambyerstraat-Zuid 68).

De reden van hun terugkeer naar Amby is net zomin bekend als die van hun vertrek twee jaar eerder. Wellicht hield dit verband met het overlijden van vader Moses Schubert, in het voorjaar van 1939. Helemaal alleen bleef moeder Schifra echter niet achter, want haar zoon Jakob, de voormalige compagnon van Theo Kafebaum, was ook naar Amby teruggekeerd. En haar dochters Charlotte Kaczor en Lea Horschowski woonden er.¹⁴

Evenmin is duidelijk of de Kafebaums hebben geprobeerd aan deportatie te ontkomen. Verscheidene andere leden van de familie Schubert deden dit wel, met wisselend succes. Leo Schubert was direct vanuit Hamborn naar Perigueux in Frankrijk getrokken, waarna hij tijdig naar Zwitserland vluchtte en de oorlog overleefde. Zijn broer, de eerder genoemde Jakob, vluchtte vanuit Nederland naar Zwitserland. Ook hij overleefde. Hun zus Adela was vanuit Amby naar Parijs doorgereisd, waarna zij zich na haar huwelijk eveneens in Perigueux vestigde. Zij overleefden, net als hun moeder Schifra, die tijdens de bezetting vanuit Amby naar België wist te ontkomen. Daar kwam zij in 1944 terecht in een kamp in Anderlecht in Brussel, maar dit doorstond zij. Ook dochter Lea en haar man Moses Mechel Horschowski vluchtten tijdens de bezetting naar Brussel, maar hun schuilplaats werd verraden. Zij kwamen om in Auschwitz.

Het kan natuurlijk dat het de Kafebaums eenvoudig niet is gelukt naar het buitenland te vertrekken of een onderduikadres te vinden. Onbedoeld bezegelden zij hiermee hun lot in de industrieel opgezette machinerie die een eind maakte aan miljoenen levens. Op 24 augustus 1942 ontvingen Israel Kafebaum en Toni Kafebaum-Schubert de oproep zich de volgende dag te melden bij de school aan de Prof. Pieter Willemsstraat vlak achter het station in Maastricht. Zij werden er 's middags na aankomst geregistreerd. Tegen middernacht trok een stoet van zo'n 290 gevangenen uit heel Limburg naar het station. Hier stond een trein gereed die hen naar Hooghalen bracht, waarna zij te voet verder moesten naar Westerbork. Ruim een maand later werden zij in trein 23 op 28 september met ruim zeshonderd anderen op transport gesteld naar Auschwitz, waar Toni kort na haar aankomst op 1 oktober werd vergast en haar man op 18 oktober 1942.¹⁵

---

¹⁴ Charlotte Kaczor was al in 1938 naar Amby teruggekeerd.

¹⁵ H.A.J. van Rens, *De vervolging van joden en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse provincie Limburg* (Diss. UvA 2013), 121-122, 128-130 en 347.